

СИСТЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЕФЕКТИВНОСТІ МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

Андрій ПРНЯК

Copyright © 2008

Постановка суспільної проблеми. Ефективність функціонування *соціосистеми* значним чином зумовлюється рівнем розвитку однієї із п'яти соціальних інституцій, а саме *інституту освіти*, котрий, своєю чергою, характеризується тією чи іншою *освітньою системою*. Вагомим чинником зrealізування останньої є система *програмово-методичних засобів навчання*, центральним компонентом котрої вважається *модульно-розвивальний підручник* (МРП), що призначений забезпечити ефективну *соціалізацію* юного покоління. Природно, що на кожній із цих ланок-переходів від соціосистеми до МРП виникає потреба в об'єктивному моніторингу, кількісному та якісному оцінюванні, експертизі, апробації або експериментальному підтвердженні пропозитивних нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Методологічною основою дослідження є запропонована А.В. Фурманом теорія модульно-розвивального навчання, і зокрема, концепція МРП, котрі, зі свого боку, знаходять практичне втілення в реалізації соціально-психологічного експерименту з модульно-розвивальної системи навчання [11, 13]. Крім того, у процесі написання статті ми спиралися на дослідження відомих психологів і дидактів України та Росії: Н.В. Чепелевої, Г.С. Костюка, Я.П. Кодлюк, Н.І. Тупальського, Г.Г. Гранік [3, 8, 14], а також фахівців з експертної діяльності у сфері підручничотворення та експертизи навчальних книжок О.Я. Савченко, Л.З. Ребухи [6, 7] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід фундаментального експериментування показує, що для об'єктивного визначення якості та ефективності МРП науково-методичної експертизи недостатньо.

Потрібне повноцінне, професійно компетентне, соціально-психологічне дослідження тих культурно-дидактичних завдань, які потенційно вирішує та чи інша навчальна книжка, а також з'ясування змісту і структури імовірного простору актуальної розвивальної взаємодії у системі “учитель – МРП – учні”, який сприймається, переживається, розуміється, осмислюється кожним школярем суб'єктивно, полімотиваційно і полілогічно.

Мета статті – розвинути ідею методологічної план-карти комплексної експертизи МРП [10] шляхом доповнення останньої сформованим реєстром дослідницьких методик, що згруповані за трьома параметрами і становлять інструментальне “ядро” психолого-педагогічної перевірки ефективності інноваційних підручників на рівні освітніх взаємин “учитель – учні”.

Сутнісний зміст дослідження. У статті висвітлено проблематику комплексної психолого-педагогічної експертизи інноваційних підручників як сукупність параметрично-критеріального поля оцінювання навчальної книжки, експертизи її якості, експериментального дослідження ефективності та апробації в умовах освітньої практики. Також виділено, проаналізовано та згруповано методики експериментального дослідження ефективності МРП як носія певного фрагмента соціокультурного досвіду людства (освітнього змісту), організатора процесу вітакультурного збагачення учнів і чинника розвитку їхніх психічних процесів, станів і властивостей.

Ключові слова: *модульно-розвивальний підручник, методологічна план-карта, фундаментально-психологічний експеримент, експертиза якості, перевірка ефективності, апробація, методи дослідження, система оцінювання, критерії, параметри, показники.*

1 – соціальна експертиза:
експертне дослідження соціосистеми

2 – освітня експертиза:
фахове оцінювання альтернативних систем
навчання

4 – комплексна експертиза підручників
(змісту і структури) як засобу соціалізації та
психокультурного розвитку учнів

3 – психолого-педагогічна експертиза
системи дидактико-методичних засобів
навчання

Рис. 1.

Ієрархічна наступність обґрунтування і розробки різновидів експертиз

Виклад основного матеріалу. Експертиза як соціальна процедура психологічної оцінки окремих визначених ситуацій, надбань людської діяльності чи особистості, яка проводиться відповідно до поставлених замовником завдань (запиту) [6, с. 81], розглядається на кількох рівнях (*див. рис. 1*).

Четвертий компонент цієї мислешхеми, котрий і є предметом нашого дослідження, зі свого боку, диференціюється на кватерність наступних підсистемних оргструктурних одиниць (*рис. 2*):

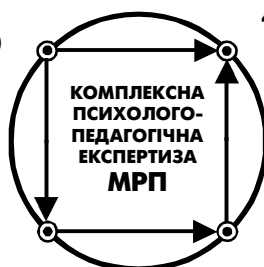
1. Відбір об'єктивних індикаторів-характеристик, або *параметрів* шкільних підручників. При цьому під "параметрами", за В.П. Казміренком, розуміємо „ті комплексні або одиничні характеристики, які, з одного боку, є властивостями пізнавальної реальності, а з другого – можуть використовуватися як змінні її вимірювання” [12, с. 23]. До інструментарію, що потрібен для проведення експертизи, також належать *критерії оцінювання і показники якості*. Критерій – це мірило оцінки; показник – характеристика підручника, що підлягає оцінюванню. Відповідно до змісту поняття "якість" за критерій її оцінки доцільно взяти відповідність. Тоді рівень якості буде визначатися мірою відповідності макроструктурних компонентів підручника вимогам основних принципів його проектування. Вибір показників якості залежить від мети оцінювання. При цьому слушно розрізняють психолого-пе-

дагогічні, економічні, ергономічні (гігієнічні, фізіолого-психологічні [4; 8], суто психологічні), художньо-естетичні показники навчальної книжки. Отож експертиза МРП розглядається як фахове з'ясування міри дотримання принципів, норм та правил проектування його макрокомпонентів (зміст, оформлення, структура) задля вироблення відповідних висновків, кількісного або (і) порядкового оцінювання.

2. Аналіз рукопису підручника за допомогою *експертної системи оцінювання якості інноваційних МРП* (за проф. А.В. Фурманом), що дає змогу за таксономічним набором відповідних принципів, критеріїв, параметрів, ознак визначати з максимальною об'єктивністю потенційну ефективність конкретної навчальної книжки у поліпшенні академічних та розвиткових досягнень учнів. На *першому етапі перевірки* авторам новоствореного підручника пропонується здійснити *самоекспертизу* у формі *тестових завдань*, а на *другому* – МРП підлягає глибокому об'єктивному аналізу, котрий здійснюється групою незацікавлених експертів-фахівців (учених, методистів, учителів та ін.) за встановленою процедурою. Відтак експертиза як метод дослідження має вагоме значення для здійснення попередньої теоретичної перевірки та оцінювання підручника, рукопису або окремих його компонентів. Експертні дані дають змогу легко, швидко і дешево спрогнозувати успішність учнів ще до випробовування

1 – параметрично-критеріальне поле
оцінювання МРП (*універсальні взірці-моделі*)

2 – експертиза якості МРП
(*експериментальні підручники*)

4 – апробація МРП в умовах шкільної практики
(*стабільні підручники*)

3 – експериментальне дослідження
ефективності (*пробні підручники*)

Рис. 2.

Система комплексної експертизи МРП

підручника у школі. Крім того, результати теоретичного аналізу свідчать про те, які дослідження (у тому числі й емпіричні) потрібно провести для підсумкового встановлення якості новоствореної книжки.

3. Виявлення ефективності застосування МРП учителем та учнями. Досвід фундаментального експериментування показує, що для об'єктивного визначення якості МРП науково-методичної експертизи недостатньо. Потрібне повноцінне, професійно компетентне, соціально-психологічне дослідження тих культурно-дидактичних завдань, які потенційно вирішує та чи інша навчальна книжка, а також з'ясування змісту і структури імовірного простору актуальної розвивальної взаємодії у системі “учитель – МРП – учні”, який сприймається, переживається, розуміється, осмислюється кожним школярем суб'єктивно, полімотиваційно і полілогічно. Зокрема, з цією метою застосовується модифікована експертно-діагностична система А.В. Фурмана, що дає змогу визначити ефективність використання МРП за взаємозалежними групами показників, а саме біполярними характеристиками застосування традиційних та інноваційних підручників упродовж навчального заняття.

4. Дослідження розвивальної ефективності навчального заняття за умов апробування традиційного та інноваційного типів підручників. Перехід на інноваційні програмово-методичні засоби навчання, центральним інтегративним компонентом котрих є МРП, відображається на психологічному змісті (наповненні) форм і методів організації освітнього процесу. Тому експертизі підлягають модульно-розвивальні заняття (міні-модулі) як основна структурна одиниця паритетної взаємодії вчителя та учнів і водночас кінцевий якісний результат професійного проектування цілісного освітнього циклу, що закладений у мікро-структуру МРП. З метою виявлення ефективності навчального заняття застосовується універсальна тест-карта ситуативного моніторингу психолого-педагогічної взаємодії за інноваційної системи навчання [12]. Вона дає змогу, користуючись п'ятибальною шкалою, оцінити похвилинний перебіг модульно-розвивальних занять на підставі п'ятнадцяти блоків-критеріїв, й у підсумку в балах і відсотках визначити вияв професійно-ментального досвіду вчителя (розвивально-комунікативний аспект), ментального досвіду учнів (атмосфера спілкування на занятті) і в такий спосіб підрахувати загаль-

ний відсоток ефективності їхньої розвивальної взаємодії. У цьому розрізі реалізація психомистецьких технологій, методів і технік такої взаємодії ґрунтується на вмінні кожного працювати з різноаспектним, багаторівневим змістом МРП.

Оскільки перший, другий і четвертий компоненти презентованої тут мислешхеми детально розкриті у матеріалах держбюджетної теми, кандидатській дисертації, монографії з даної тематики та інших наукових публікаціях [див. 2; 10; 11], то основну увагу в цій статті приділяємо об'єктивним методикам експериментального дослідження ефективності МРП. У цьому контексті розрізняють процедури **об'єктивного вимірювання** (головним чином зовнішніх реакцій), що здійснюються з допомогою фізичних приладів і процедури **суб'єктивного вимірювання**, за якого сама людина висловлює певні оцінкові судження. Останній підхід реалізується, наприклад, у *методах категоріальної оцінки*, де обстежуваному пред'являються одиничні стимули і низка оцінкових категорій (наприклад, “абсолютно вірно – сумнівно – абсолютно невірно” тощо) і вимагається підшукати до кожного стимулу відповідне твердження; в *методах числової (бальної) оцінки*, де кожному одиничному стимулу обстежуваній приписує те чи інше число (бал) відповідно до рівня вираження заданої властивості у стимулі; у *методах рангування* пред'являється весь набір стимулів й учасник експерименту здійснює їх впорядкування за рівнем максимального або мінімального вираження заданої властивості; в *методах з парними порівняннями* вчителю або учневі послідовно подаються пари стимулів (це можуть бути слова, судження, картинки), у кожній з яких обстежуваній має вибрати ту стимульну ознаку, що найбільш наявна в експериментальному примірнику МРП [1, с. 191].

Окреслимо набір найбільш розповсюджених методик експериментального дослідження ефективності інноваційних підручників [14, с. 24–32]:

1. *Переказування змісту тексту* (усне або письмове) як метод вивчення його розуміння учнями базується на такому положенні: чим повніший переказ, чим більше переструктурований текст з винесенням на перший план головних його положень, тим краще читач зрозумів зміст цього тексту.

2. *Тестування* – система запитань (відкриті, закриті, напівзакриті) до тексту, відповіді на які кількісно виражають усвідомлення змісту МРП учнями і дають змогу перевірити як

останні зрозуміли слова, окремі речення, основні поняття, головну думку тексту. Рівень оволодіння знаннями, уміннями, нормами і цінностями — основний критерій ефективності підручника. Тестування або письмову контрольну роботу проводять після самостійної роботи учнів з підручником і після використання його на уроці під керівництвом учителя, а одержані результати порівнюють між собою.

3. *Самопостановка учнем запитань* (структурувальні, запитання-роздуми, запитання-сумніви, риторичні, рефлексивні, практичні, запитання-узагальнення, антиципуючі тощо) допомагає визначати характер діалогічної взаємодії читача з текстом та сформованість у нього основних прийомів такої взаємодії.

4. *Завдання на доповнення* базуються на здатності читача завершувати у процесі сприймання тексту неповну структуру. Учням пропонуються тексти, в яких треба встановити пропущені слова (скажімо, відсутнє кожне п'яте-сьоме слово); тоді рівень розуміння тексту еквівалентний кількості правильно встановлених слів.

5. *Узагальнення змісту тексту* одним-двома реченнями, що відображають його основну думку. За О.О. Леонтєвим, вміння передавати головний зміст тексту свідчить про найвищий рівень його розуміння.

6. *Тест розуміння* Грея та Лірі, згідно якого учням пропонують після прочитання тексту: а) упізнати із запропонованих ті резюме, що найкраще підсумовують зміст тексту, б) упізнати резюме, зовсім не пов'язані з прочитаним.

7. *Складання плану тексту* (в т.ч. метод перевірки логічної структури текстів за Х. Зенгером [5, с. 190]) дає інформацію про володіння читачем провідними когнітивними операціями розуміння — структуруванням та переструктуруванням тексту, умінням виокремити його зовнішню і внутрішню структури.

8. Методика *транспозиційного аналізу тексту*, за якої вихідний текст розподіляють на відносно завершені смислові ланки і перетасовують, а учень має розмістити усі ці елементи (ланки) тексту так, щоб відновити його зміст, з яким читач попередньо не ознайомлений.

9. Метод *семантичного диференціювання текстів*, за яким обстежувані мають прочитати текст та оцінити його за шкалою біполярних властивостей, котра пропонується експериментатором. Зокрема, для аналізу ціннісно-орієнтованих текстів, оцінкова шкала охоплює перелік різноманітних властивостей тексту (наприклад: “образне чи необразне його викла-

дення, багатослівно або лаконічно, глибоко хвилює зміст чи залишає байдужим” тощо). Обстежуваний повинен вибрати з кожної пари властивостей ті, що, на його думку, найточніше характеризують текст, і зазначити рівень їх зреалізування (“частково”, “повно”, “посередньо” та ін). Ця методика особливо ефективна для визначення *емоційно-естетичної* цінності ілюстративних матеріалів МРП, котра на відміну від *інформаційного* аспекту рисунка, не може бути оцінена за словесним контекстом. Шкали привабливості текстового і позатекстового компонентів МРП природно розробляються окремо для учителів, і для учнів.

10. *Самооцінка читацької діяльності* (проводиться за інструкційними матеріалами) — методика, що спрямована на усвідомленням читачем рівня власної читацької культури, визначення сформованості основних складових читання як зрілої діяльності.

11. *Визначення продуктивності читацької діяльності*, яка розраховується як добуток швидкості читання на коефіцієнт розуміння тексту. Швидкість читання, своєю чергою, вимірюється кількістю прочитаних за хвилину слів, а коефіцієнт розуміння — кількістю правильно відтворених смислових елементів тексту (з урахуванням їхньої різної семантичної ваги) [14, с. 46–47].

12. Методи *самоспостереження*. Експерт сам виконує усі рекомендації автора МРП, фіксує при цьому час і власні успіхи, котрі досягнуті при роботі з даним підручником чи його фрагментом. Крім того, для перевірки окремих параграфів підручника, експерт (експертна група) може залучати одного чи декількох учнів та явно або приховано спостерігати за їхньою роботою (метод *спостереження*) [5, с. 56–59]. Цей метод дає змогу встановити, функції, які реалізує підручник; частоту звертання учнів до нього і мету такої взаємодії; види навчальних дій з книгою у процесі оволодіння новим матеріалом; етапи уроку, на котрих найбільше застосовується робота з підручником, час (хронометраж), що на це витрачається; структурні компоненти МРП, до яких найчастіше звертаються учні; методи і прийоми, якими вчитель формує у школярів норми й уміння працювати з книгою; які інші засоби навчання використовуються на уроці тощо. Процес спостереження фіксується у відповідному щоденнику, а результати протоколюються (передусім вказівки учителя щодо самостійної роботи учнів з МРП, запи-

тання які ставлять останні, труднощі, які вони відчувають, характер допущених помилок, а також зміни і доповнення, що вносяться до змісту навчальної книжки та причини, котрі спонукають до цього) [3, с. 187].

13. *Методи аналізу*: а) порівняльний аналіз нового підручника з попереднім; б) аналіз рецензій експертів і вчителів на новостворений підручник; в) аналіз суб'єктивної трудності навчальних задач. Останній різновид аналізу базується на визначенні того рівня учнівських дій із задачею, до котрого вони вдаються задля її розв'язання. Тут важливі такі характеристики, як часові витрати на вирішення завдань, рівень розгорнутості дії, її узагальненість та самостійність й особливо – форма дії. Адже на найнижчому рівні володіння дією переважає матеріальна або матеріалізована форма, на наступному – зовнішньо мовленнєва, а на найвищому – розумова форма реалізації поставлених завдань [9, с. 48–50].

14. *Метод зондажних досліджень* забезпечує збір думок про підручники у їх споживачів, тобто учителів та учнів. Оцінюючи ефективність МРП, нами вивчається не його зміст, а знання і настановлення учня, який навчався за цим підручником, з'ясовуються причини відмінностей у досягненнях і невдачах школярів, котрі займалися за однією і тією ж книжкою, виявляються мотиваційні та емоційні чинники, які істотно впливають на ефективність навчання. [5, с. 174, 175]. У процесі зондажних досліджень відомості здебільшого збираються з допомогою опитувальників (анкети або інтерв'ю).

15. *Пілотажне дослідження* дає змогу перевірити якість обраного інструментарію (чіткість, лаконічність, доступність, однозначність запитань, оптимальну їх послідовність тощо) на невеликому масиві опитуваних. Крім того, на основі такого аналізу для частини відкритих запитань можна підібрати вичерпний перелік можливих відповідей і зробити їх закритими.

16. *Конкретно-соціологічний метод*, що здійснюється шляхом анкетування учнів або учителів, має виявити їх ставлення до підручника та його окремих структурних компонентів (тексту, завдань і вправ, ілюстративного матеріалу тощо). В анкеті для вчителів поміщають як закриті запитання, які дають змогу систематизувати й узагальнити думки опитуваних, так і відкриті, що спонукають педагогів проаналізувати власний досвід і досвід колег, висловити свої міркування щодо якості книги [3, с. 187]. Однак часто вчитель, який тривалий час працював за одним підручником (навіть неякісним), звикає до нього настільки, що нову більш досконалу книжку кваліфікує як “незручну”, оскільки необхідно відмовитись від відпрацьо-

ваної до автоматизму технології її застосування [5, с. 57–59]. Запитання в анкеті для учнів мають відповідати віку учнів, але не бути надто загальними і стандартними. Запитальники складаються таким чином, щоб не змішувати ставлення учня до підручника з його ставленням до навчального предмету і до вчителя [5, с. 161].

17. Метод *інтерв'ю* застосовують при виявленні неузгоджень у письмових відповідях учнів про підручник, а також при попередньому з'ясуванні їх ставлення до нього. Інтерв'ю як система завчасно запланованих запитань дає змогу зразу коректувати неповні і незрозумілі відповіді, а також займає у піддослідного менше часу, ніж письмове заповнення анкети. Однак, безпосередній контакт з інтерв'юером може негативно вплинути на достовірність дослідження [5, с. 177, 178].

18. Опитування учнів шляхом *індивідуальної бесіди* дає змогу виявити навчальну мотивацію та пізнавальні інтереси школярів при роботі з МРП, з'ясувати їхнє враження про доступність навчальних завдань, способи роботи з даним видом навчальної літератури, а також вислухати учнівські пропозиції щодо удосконалення змісту і структури підручника.

19. Психолого-дидактичний експеримент (лабораторний і природний; теоретичний; констатуючий і формуючий) забезпечує перевірку ефективності одного чи декількох типів паралельних підручників і відповідно різних технологій їх використання. Оскільки інноваційні підручники створюються на альтернативних концепціях (наприклад, концепція МРП, інтегрального, програмового підручника тощо), то у процесі експерименту емпірично перевіряється не тільки підручник як матеріальний об'єкт, а й теоретичні принципи, що лежать в основі його проектування, створення та експертизи. Відтак незалежною змінною служить інноваційний підручник і концепція його створення, залежною ж змінною є результати навчання, що зумовлюються ефективністю застосування навчальної книжки. За цих умов дуже важливо, щоб параметри підручників, що перевіряються легко порівнювались між собою, а відмінності, що наявні між варіантами альтернативних підручників були чітко виділені і зафіксовані. При апробації МРП можна використати одну із наступних технік: однієї групи, паралельних груп (контрольні та експериментальні) або техніку ротації [5, с. 161, 172].

20. *Лонгітюдне дослідження* як стратегія довготривалого вивчення, за якою протягом кількох років (4–5 і більше), вивчається одна і та ж група учнів шляхом проведення зрізів рівня їхнього ментального збагачення та психосоціального розвитку через певні часові інтервали. Перевага

цієї стратегії полягає у виявленні індивідуальних траєкторій та інваріантів розвитку учнів за умов застосування інноваційного підручника.

Перевірка ефективності МРП потребує підбору адекватних методів дослідження, адже інваріантне їх застосування до різних за своєю функціональною спрямованістю текстів (пізнавально-інформаційні, нормативно-регуляційні, гуманітарно-світоглядні) не дасть цілісних достовірних результатів. Вибір певної методики, або системи взаємодоповнювальних методик для прикладного чи емпіричного дослідження, залежить насамперед від його мети та поставлених завдань. Подані вище методики перевірки ефективності МРП можна диференціювати як коротко, середньо, довготермінові і поділити на кілька груп (*рис. 3*).

Водночас згадані групи методик інтегрує *фундаментальний соціально-психологічний експеримент* як єдність практичних, прикладних і теоретичних методів навчання. Термін "фундаментальний" походить від латинського *fundamentalis* – той, що лежить в основі. Проте у нашому досвіді він наповнюється новим обсягом і змістом, який істотно відрізняється від традиційного поділу наук і досліджень (за принципом їх відношення до практики) на фундаментальні і прикладні. За А.В. Фурманом, фундаментальний експеримент тлумачиться як задіяння достатньо обсяжної системи різноманітних наукових методів мережі наук (психологія, соціологія, філософія, культурологія, педагогіка та ін.), що дає змогу поетапно і комплексно змінювати всі основні параметри-складові функціонування соціально-освітньої системи. У такий спосіб долається розрив між фундаментальними і прикладними дослідницькими методами – вони взаємодоповнюють цілісність експериментальної освітньої системи [11, с. 178, 179].

Фундаментальний соціально-психологічний експеримент як довготривалий науковий пошук (12–15 років), на різних етапах якого стоять різні за науковою, організаційною і методичною складністю завдання, поєднує локальні, однобічні дослідження закономірностей інтенсивно-розвивального педагогічного процесу. Згаданий експеримент – це такого рівня і масштабності дослідно-експериментальна діяльність, яка охоплює усі сторони життєактивності школи, у тому числі її оточення (громадськість, сім'я, вулиця), і спрямована на створення високорозвивального соціально-культурного простору еталонного суспільного гатунку. Він покликаний висвітлити шлях пошуку науково прийнятних рішень щодо умов функціонування експериментальної роботи учасників експерименту, форм і засобів науково-освітньої підготовки педагога-психолога-дослідника, систем діагностичного, програмного, матеріально-технічного, фінансо-

вого та іншого забезпечення інноваційних освітніх процесів [11, с. 172].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Комплексна психолого-педагогічна експертиза МРП не відкидає численні розрізнені напрацювання у цій сфері, а навпаки, на єдиному науковому підґрунті системно поєднує та гармонізує кращі взірці вітчизняної та світової практики експертування друкованих видань. Ефективність експериментальних підручників не можна досліджувати ізольовано від форм проведення заняття, методів роботи вчителя та якості інших засобів навчання, а задля мінімізації впливу суб'єктивних суджень перевагу слід надавати тим методам, що дають змогу однозначно відобразити контрольовані показники МРП у кількісних величинах.

Перспективою подальших розвідок є розробка варіативних (для різних вікових ланок, груп навчальних предметів тощо) *пакетів експертно-діагностичного інструментарію* дослідження МРП, що регламентують його технологічно-процедурні особливості.

1. *Большой психологический словарь* / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко, – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.

2. Гіряк А.Н. Психологічне обґрунтування змісту і структури модульно-розвивального підручника для середньої загальноосвітньої школи: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Тернопіль, 2007. – 289 с.

3. Кодлюк Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 288 с.

4. Положення про Всеукраїнський конкурс навчальних програм та підручників для загальноосвітніх навчальних закладів // Освіта України. – 2004. – 2 березня. – №17. – С. 10–11.

5. Проблемы школьного учебника: Методы анализа и оценки учебника. – М.: Просвещение, 1977. – Вып. 5. – 231 с.

6. Ребуха Л.З. Психологічна експертиза інноваційної діяльності педагогічного колективу школи: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Тернопіль, 2006. – 299 с.

7. Савченко О. Сучасний підручник має готувати учня до самоосвіти. // Освіта України. – 1996. – Грудень. – С. 3.

8. Тупальський Н.И. Методика оценки качества учебников // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1977. – Вып. 5. – С. 55–67.

9. Учебный материал и учебные ситуации: Психологические аспекты / Под ред. Г.С. Костока, Г.А. Балла. – К.: Радянська школа, 1986. – 143 с.

10. Фурман А.В., Гіряк А.Н. Методологічна план-карта дослідження проблематики комплексної експертизи модульно-розвивального підручника // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 5. – С. 28–35.

11. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: Монографія. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.

12. Фурман А.В. Соціально-психологічна експертиза модульно-розвивальних занять у школі: Наук. вид. – К.: Правда Ярославичів, 1999. – 56 с.

13. Фурман А.В. Теорія і практика розвивального підручника: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.

14. Четелєва Н.В. Технології читання. – К.: Главник, 2004. – 96 с.